"शेतकरी हितासाठी बाजार समित्यांच्या प्रशासकीय व राजकीय अभ्यासाचे महत्त्व"

डॉ. शहाजीराव धोंडीराम वारके कर्मवीर हिरे महाविद्यालय, गारगोटी मो. नं. ९८८१४७७२७२

ई-मेल -drsdwarke@gmail.com

प्रस्तावना -

'अन्नदाता परंतु असंघटीत आणि म्हणून उत्पादित शेतीमालाचा भाव स्वतः ठरवत नसल्याने दारिद्रय सीमारेषेखाली राहून यातना, विवशता व अपमानानी भरलेले जीवन जगणाऱ्या भारतीय शेतकऱ्याच्या जीवनात उत्साह निर्माण करावयाचा असल्यास बाजारपेठांमध्ये, शेतीमालाच्या खरेदी-विक्री व्यवस्थेत आवश्यक तो बदल करावा लागेल.

भारतातील शेती हा मुख्य व्यवसाय आहे. शेतकऱ्यांच्या शेतीमालास योग्य भाव मिळाला पाहिजे तसेच त्याचा माल विकताना फसवणूक होवू नये, तसे झाल्यास त्याचे नुकसान होऊन त्याचा परिणाम शेती व्यवसायावर होईल. शेती उत्पादनात वाढ होण्यासाठी शेतकऱ्यास उत्साह वाटेल असा योग्य भाव त्याच्या उत्पादनाला मिळायला हवा. शेतकऱ्यांनी उत्पादनासाठी केलेल्या परिश्रमाचा फायदा काहीही कष्ट न करणाऱ्या मध्यस्थाने (दलाल) किंवा पैसे असणाऱ्या माल साठवणूकदारांनी घेणे ही बाब न्यायिक ठरणार नाही. शेतीमालाची योग्य विक्री व्यवस्था उभा करणे व शेतीमालाचे भाव पडले तर साठवणूकीची व्यवस्था करणे या उद्देशाने व हेतूने वेगवेगळया राज्यात शेतीमालाच्या बाजार नियंत्रणाचे कायदे करण्यात आले आहेत.

महाराष्ट्र राज्याची स्थापना झाल्यानंतर राज्यकाभाराच्यादृष्टीने राज्यातील वेगवेगळया 'मार्केट कायद्यांचे' एकत्रीकरण करून सर्व राज्यांकरीता बाजार नियंत्रणाचा एकच कायदा करण्यात आला. बदलल्या परिस्थितीनुसार कायद्यात अनेकवेळा सुधारणा करण्यात आल्या. कृषी उत्पन्न बाजार समिती ही शेतीमालाच्या खरेदी-विक्री नियमनाच्या क्षेत्रातील स्थानिक स्वराज्य संस्था (निमशासकीय संस्था) आहे. शेती व्यवसाय हा फक्त उदरनिर्वाहाचे साधन न राहता तो अधिकाधीक बाजाराभिमूख झाला आहे. बाजार समित्यांचे सक्षमीकरण व त्यातील प्रशासकीय व राजकीय सुधारणा यावरच भारतातील शेतकऱ्यांचे भविष्य अवलंबून असल्याने बाजार समितीचा अभ्यास करून त्यामध्ये बदलल्या परिस्थितीनुसार सुधारणा करणे आवश्यक आहे. बाजार समितींना पुढील काळात खाजगी बाजार व्यवस्थेशी स्पर्धेत टिकून राहण्यासाठी आपल्या कामकाजात स्पर्धात्मक बदल करून बाजारपेठेचा विकास करणे अत्यावश्यक झाले आहे.

संशोधन पद्धती :

सदर शोध निबंधासाठी प्राथमिक माहितीचा आधार घेतलेला असून, त्यामध्ये निरीक्षण, मुलाखती व चर्चा इत्यादींचा वापर केलेला आहे. तसेच सदर शोधनिबंधासाठी दुय्यम साधनांचा आधार घेतला असून त्यामध्ये माहिती पुस्तिका, वार्षिक अहवाल, वर्तमानपत्रे, लिखित व प्रकाशित संदर्भ ग्रंथांचा आधार घेतलेला आहे. त्यातुनच सदर शोध निबंधासाठीच्या माहितीचे संकलन केले आहे.

अभ्यासक्षेत्र

महाराष्ट्रातील कृषी उत्पन्न बाजार समित्या, त्यांना मार्गदर्शन व नियंत्रण करणारे कृषि पणन मंडळ. बाजार समितीस लागू असलेला कायदा व नियम " महाराष्ट्र कृषि उत्पन्न खरेदी-विक्री (विकास व विनियमन) अधिनियम १९६३ " व " कृषि उत्पन्न खरेदी-विक्री (विकास व नियमन) नियम, १९६७. बाजार समितीचे संघटन व प्रशासन, शेतकरी, अडते, व्यापारी व बाजार पेठेतील सर्व हितसंबंधी घटक.

उद्देश :

१) शेतकऱ्यांच्या हितसंवर्धनासाठी बाजार समितींचे कार्य अभ्यासणे.

२) बाजार समितीतील प्रशासकीय व राजकीय व्यवस्थापनाचा अभ्यास करणे.

३) बाजार समितीच्या वाटचालीसाठी उपाययोजना सुचविणे.

महाराष्ट्र राज्य कृषी पणन मंडळ :

महाराष्ट्राने कृषी क्षेत्रात प्रगतशील राज्य म्हणून नावलौकीक मिळविला आहे. राज्यातील सहकार क्षेत्रानेही ग्रामीण भागाचा विकास केला आहे. शेतकऱ्यांच्या शेतीमालाला योग्य भाव मिळावा व शेतमाल विक्रीसाठी शेतकऱ्यांना आवश्यक सुविधा उपलब्ध होण्यासाठी कृषी पणन विभाग कार्यरत आहे. राज्यातील पणन व्यवस्था अधिक मजबूत होण्यासाठी व शेतकऱ्यांचा आर्थिक दर्जा उंचावण्यासाठी पणन संचालनालय आणि महाराष्ट्र राज्य कृषी पणन मंडळ काम करत आहे.

राज्याच्या विपणन विकासाचा भविष्यातील एकूण आराखडा महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळाच्या पुढील गुणवत्ता धोरणावरून लक्षात येतो.

गुणवत्ता धोरण -

"आम्ही, महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळ, कृषि पणन क्षेत्रात गुणवत्तापूर्ण व वक्तशीर सेवा देण्यास कटिबद्ध आहोत. पायाभूत सुविधांचा विकास, देशांतर्गत व्यापार, निर्यात वृद्धी, सल्ला, सेवा व माहिती- तंत्रज्ञान (मार्केट इंटेलिजन्स) याबाबत कामकाज करून शेतकरी व इतर बाजार घटकांचे समाधान करण्यास आम्ही वचनबद्ध आहोत. यासाठी आम्ही गुणवत्ता व्यवस्थापन पध्दत (ISO-9001) राबवून कामकाजात सातत्याने सुधारणा करून सर्वांच्या सहभागाने अपेक्षित उदिदष्टये साध्य करू."

महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळ राज्यातील पणन व्यवस्थेला व शेतकऱ्यांना आर्थिक स्थैर्य प्राप्त करून देण्याच्या दृष्टीने कामकाज करत आहे. सध्या महाराष्ट्रात मुख्य बाजार व त्यांच्या अंतर्गत उपबाजार कार्यरत आहेत. महाराष्ट्रातील सर्व 36 जिल्हयामध्ये बाजार समित्या कार्यरत आहेत. महाराष्ट्र शासनाने प्रशासकीय सोयीनुसार वेगवेगळे विभाग केले आहेत.

पार्श्वभूमी -

भारत हा कृषीप्रधान देश आहे. भारतासारख्या प्रामुख्याने कृषी-व्यवसाय, कृषी उद्योगावर आधारित असलेल्या देशात कृषी उत्पादनाच्या खरेदी-विक्री व्यवस्थेला महत्वाचे स्थान आहे. भारतातील शेती निसर्गावर, मान्सूनच्या पावसावर अवलंबून असल्याने त्याचा परिणाम शेतीतील उत्पादनाबरोबरच बाजारपेठेतील शेतीमाल मागणी व पुरवठयावर होतो. शेतीमालास चांगली किंमत कशी मिळते यावरच शेतीचे भवितव्य आधारलेले आहे. शेतकरी हा शेती व्यवसायाचा प्रमुख घटक असून त्याच्या आर्थिक प्रगतीवर देशाचा विकास अवलंबून असल्याने शेतकऱ्याला शेतीमालास हमीभाव देवून आधार देणे गरजेचे आहे. शेती फायदेशीर झाली तरच शेतकरी शेती उत्पादन वाढीसाठी अधिक मेहनतीने व आधुनिक पद्धतीने प्रयत्न करीत राहिल. शेतीतील उत्पादकता वाढल्यामुळे उद्योगधंदे व कारखानदारीत वाढ होईल तसेच रोजगार निर्मिती वाढून देशाच्या विकासात मदत होईल.

शेतकऱ्याची आर्थिक स्थिती ही फक्त शेतीतून मिळणाऱ्या उत्पादनावर आधारभूत नाही तर त्याच्या शेतीमालास बाजारपेठेत किती किंमत मिळते यावर अधिक अवलंबून आहे. भारतीय स्वातंत्र्याला ७५ वर्षे पूर्ण होत असताना भारतीय शेतकऱ्याच्या श्रमामुळे देश अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वावलंबी झाला आहे. वाढलेल्या लोकसंख्येला अन्नधान्याचा पुरवठा करताना शेतकरी मात्र सातत्याने कर्ज व दारिद्रय या संकटांचा सामना करत आहे. शेतकऱ्याने उत्पादित केलेल्या शेतीमालास योग्य किंमत मिळाल्याशिवाय त्याची प्रगती होणार नाही त्यामुळे समाजातील सर्व घटकांनी व शासनाने तसेच संशोधकांनी शेतीमालाची खरेदी-विक्री व्यवस्था सुधारून शेतकऱ्यास समाधान वाटेल असे धोरण स्विकारले पाहिजे. शेतीमालाची योग्य खरेदी-विक्री व्यवस्था व्हावी, त्याची प्रतवारी व वजन मापाची चोख व्यवस्था, शेतमालाची साठवणूक, शेतमालास योग्य भाव मिळावा व बाजारपेठेतील वाद सोडविण्यासाठी तसेच शेतकरी व इतर सर्वसंबंधीत बाजार घटकांना बाजार समितीवर योग्य ते प्रतिनिधीत्व मिळावे या हेतूने बाजार नियंत्रणाचे वेगवेगळया राज्यात कायदे करण्यात आले आहेत. भारतातील कृषी बाजार विकासाचे अधिकार राज्यांना दिले असले तरी भारतीय संघराज्य व्यवस्थेत केंद्रशासन आणि राज्यशासन यांच्या समन्वयातून देशाच्या कृषी व्यवस्थेच्या प्रगतीसाठी वेळोवेळी बाजार नियंत्रणाचे कायदे करण्यात आले आहेत. त्यामध्ये देशांतर्गत बदलती परिस्थिती, जागतिक व्यापार, खाजगीकरण, बाजारपेठेशी संबंधित घटकांची मागणी यादृष्टीने वेळोवेळी आवश्यक त्या सुधारणा करण्यात आल्या आहेत. भारताच्या कृषी बाजार नियंत्रणास ऐतिहासिक पार्श्वभूमी असून भारतीय कृषी बाजार व्यवस्थेचा टप्याटप्प्याने विकास होत आला आहे. पूर्वीच्या काळी वस्तूविनिमय पद्धतीने होणारे व्यवहार ते आजच्या काळात 'ऑनलाईन' पद्धतीने होणारे व्यवहार असा हा बाजारपेठांचा बदलता प्रवास आहे.

भारतातील शेतकरी सुखी समाधानी होण्यातच देशाचा खरा विकास आहे. भारतातील शेती व्यवस्थेमध्ये शेती उत्पादनाबरोबरच शेतीमालाची विक्री व्यवस्था ही एक महत्वाची बाब आहे. अलिकडे भारतात जागतिकीकरणाच्या चौकटीत बसणारी विपणन व्यवस्था तयार होत आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे जागतिक बाजारपेठेबरोबरच स्थानिक बाजारपेठाही स्पर्धात्मक होत आहेत. पुढील वाटचालीत शेतकरी हा केंद्रबिंदू मानून त्यांच्या हितासाठी आणि समृद्धीसाठी सर्वांनी प्रयत्न केले पाहिजेत.

कृषि उत्पन्न बाजार समिती :

शेतकऱ्यांचे हितसंवर्धन नजरेसमोर ठेवून शेतकऱ्यांच्या शेतमालाला चांगली बाजारपेठ उपलब्ध करून देण्यासाठी

कृषि उत्पन्न बाजार समितीची निर्मिती झाली आहे. बाजार समितीत प्रामुख्याने शेतकऱ्यांच्या शेतीमालाची योग्य विक्री व्यवस्था निर्माण करणे याबरोबरच त्यांच्या मालाचे योग्य वजन होईल हे पाहणे व शेतीमाल विक्रीचे पैसे त्वरित व व्यवस्थित मिळतील याची दक्षता घेण्याचे काम केले जाते.

अधिनियमांचा उद्देश :

कृषि उत्पन्न बाजार समित्या " महाराष्ट्र कृषि उत्पन्न खरेदी-विक्री (विकास व विनियमन) अधिनियम, १९६३" व "कृषि उत्पन्न खरेदी-विक्री (विकास व नियमन) नियम, १९६७' या कायद्यानुसार आपले कामकाज करत आहेत. कायद्यात ठरवून दिलेल्या उद्दिष्टांनुसार त्यांना आपले कार्य करावे लागते.

१) अनुज्ञप्तीधारकामार्फतच नियमनाखाली घेण्यात आलेल्या शेती मालाच्या खरेदी-विक्री संबंधीचे सर्व व्यवहार करणे.

२) शेतीमालाची उघड सौद्याने विक्री करणे.

३) शेतीमालाची प्रतवारी करुन योग्य बाजार भावाने विक्री करण्याकडे लक्ष देणे.

४) शेतीमाल स्वच्छ व भेसळ विरहित आणण्यासाठी प्रयत्न करणे व प्रतवारीनुसार शेतीमालास योग्य दर मिळवून देण्यासाठी प्रयत्न करणे.

५) नियमित शेतीमालाचे अनुज्ञप्तीधारक तोलाईदारामार्फत तोल (वजन माप) करुन घेऊन तोलाईदारांच्या कामावर नियंत्रण ठेवणे.

६) नियमित शेतीमालाच्या हिशोबपट्टीची रक्कम शेतकऱ्यांना सत्वर देणेची व्यवस्था करणे.

७) बाजार समितीने ठरवून दिलेल्या बाजार आकाराव्यतिरिक्त इतर कोणतेही बाजार आकार घेणेस मनाई करणे.

८) खरेदी विक्री व्यवहारासंबंधी निर्माण होणारी वांदी तात्काळ मिटविणेची व्यवस्था व मार्गदर्शन करणे.

९) शेतीमालाची खरेदी विक्री व बाजारभावाचे वृत्त सर्वांच्या माहितीसाठी दररोज व वेळोवेळी प्रसिद्ध करणे.

१०) शेतकरी वर्गाच्या सोयीसाठी आवश्यकतेनुसार उपबाजार आवारांची स्थापना करुन शेतीमाल विक्रीची व्यवस्था करणे.

११) कृषि उत्पन्न खरेदी विक्री (विकास व विनियमन) अधिनियम, नियम व उपविधी यांच्या बदलासंबंधीची माहिती वेळोवेळी प्रसिद्ध करणे.

बाजार समितींना कायद्याच्या उद्देशांची पूर्तता करण्यासाठी करावी लागणारी बाजार नियंत्रणाची कार्यवाही बाजार समितींकडून केली जाते. बाजार समितीला आपली जबाबदारी व्यवस्थित पार पाडता यावी यासाठी कायद्याने परिपूर्ण व प्रभावी अधिकार दिले आहेत.

शेतीमाल विक्री - व्यवस्था सुधारणांची आवश्यकता :

१) शेतीमालाच्या विक्री व्यवस्थेचा विचार करता शेतकरी उत्साहाने दर्जेदार व भरघोस उत्पादन घेण्यास प्रवृत्त होईल यासाठी शेतीमालाच्या मिळत असलेल्या दराबद्दलची निराशा व अनिश्चितता कमी करून ग्राहकाने दिलेल्या किमतीतील उत्पादकाचा हिस्सा वाढविणे आवश्यक आहे.

२) आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेतील ग्राहकांच्या आवडीनुसार त्यांची अभिरुची जोपासून मालाचे उत्पादन घ्यावे लागेल. जागतिकीकरणातील मार्गदर्शक तत्वांनुसार शेतमालाची प्रतवारी व प्रमाणिकरण करून आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठातील आपला शेतीमाल विक्रीचा संबंध प्रस्थापित करावा लागेल.

३) शेतकऱ्यांना उपयुक्त तंत्रज्ञान, निर्यातीसाठी लागणारी पॅकेजिंग सुविधा व विमानसेवा, गोदामे व शितगृह, प्रक्रियाविषयक माहिती व प्रोत्साहन, उच्च प्रतिचा माल निर्माण करण्यासाठीची माहिती इत्यादी मुलभूत सुविधा उपलब्ध करून द्यावी लागेल.

४) शेतकऱ्यांना बाजारपेठेत माल पाठविताना त्याची प्रतवारी, स्वच्छता व पॅकिंग या बाबींबाबत मार्गदर्शन करावे लागेल. शेतीमाल बाजारात वेळेत व सुरक्षितपणे पोहचविण्याची मजबूत व्यवस्था निर्माण करावी लागेल.

बाजार समितीमध्ये शेतीमाल बाजारात आल्यापासून ते ग्राहकापर्यंत पोहोचेपर्यंत विविध सुविधा शासन व बाजार समिती मार्फत तयार केल्या आहेत. तरीही खाजगी बाजारपेठांशी स्पर्धा करताना आधुनिक व सक्षम खरेदी-विक्री व्यवस्था उभी करावी लागेल.

प्रशासकीय सुधारणा -

बाजार समितीच्या कामकाजात संचालक मंडळ निर्णय घेते. सभापती व उपसभापती हे पदाधिकारी संपूर्ण कामकाजावर नियंत्रण व देखरेख ठेवतात. दैनंदिन प्रशासकीय कामकाज करण्यासाठी आवश्यकतेनुसार कर्मचारी वर्गाची

नियुक्ती केली जाते. प्रशासन यंत्रणेतील महत्त्वाचे घटक सभापती व सचिव हे आहेत. सभापतींच्या हुकूमतीखाली सचिव प्रशासकीय कामकाज कर्मचारी वर्गाकडून करुन घेतात. कायदा व बाजारपेठेतील प्रथा तसेच व्यवहार यांच्या समन्वयातून प्रशासकीय कामकाज चालविले जाते. बाजारपेठेच्या हितासाठी व समितीच्या कार्यक्षम कामकाजासाठी प्रशासनाला महत्त्वाची जबाबदारी पार पाडावी लागते. कायदा, नियम, उपविधी, शासकीय आदेश व संचालक मंडळाचे निर्णय यानुसार सचिवांच्या मार्गदर्शनाखाली सर्व कर्मचारी कामकाज करतात.

बाजार समितीच्या प्रभावी कामकाजासाठी समितीमध्ये प्रशासकीय सुधारणांची अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे :

१) बाजार समितीच्या सचिवपदावर महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळामार्फत शैक्षणिक अर्हता व अनुभव या आधारे निवड केली जाणार आहे. यामध्ये त्याच बाजारसमितीतील कर्मचाऱ्याची शैक्षणिक अर्हता व अनुभव यानुसार निवड केली जावी.

२) बाजार समितीचे सचिव व अधिकारी ही प्रथम श्रेणीतील पदे उच्चशिक्षित व या क्षेत्रातील जाणकार व्यक्तींमधून मुलाखतीद्वारे निवडली जावीत.

३) खुल्या बाजार व्यवस्थेमुळे बाजार समितींना येथून पुढील काळात स्पर्धात्मकरितीने कामकाज करावे लागणार आहे. बदलत्या परिस्थितीत सक्षम प्रशासनासाठी बाजार समित्यांचे अधिकारी व कर्मचारी यांना प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे.

४) महानगरपालिका, जिल्हा परिषद या स्थानिक स्वराज्य संस्थांमध्ये मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांना ज्याप्रमाणे प्रशासकीय अधिकार आहेत. त्याचप्रमाणे बाजार समितीच्या सचिवांना कायद्याने अधिकार देणेत यावेत.

५) बाजार समितींच्या उत्पन्नातील जास्तीत जास्त हिस्सा कर्मचारी पगार व आस्थापनेवर खर्च होतो. त्याचा परिणाम बाजारपेठेच्या विकास कामांवर होत असलेने बाजार समितींनी कमीतकमी कर्मचाऱ्यांमध्ये कार्यक्षम प्रशासन राबविण्याची व्यवस्था केली पाहिजे.

६) बाजार समितीच्या कर्मचाऱ्यांची निवड करताना शैक्षणिक पात्रता, या क्षेत्रातील ज्ञान, कार्यतत्परता यांचा विचार करुन स्पर्धात्मक रीतीने मुलाखतीद्वारे केली पाहिजे.

७) सध्याचे खाजगीकरण, उदारीकरण तसेच जागतिकीकरण पाहता बदलत्या काळात बाजार समितीतही अधिकारी पदे भरताना कृषि क्षेत्रातील तज्ज्ञ व्यक्तींची निवड करावी. तसेच कार्यक्षेत्रात बाजार नियमनाचा प्रसार व प्रचार करणेसाठी जनसंपर्क अधिकारी, प्रसिद्धीप्रमुख इत्यादी पदे कर्मचारी पदरचनेत तयार करावीत.

८) बाजार समितीचे प्रशासकीय कामकाज प्रभावी होणेसाठी समितीच्या संचालक मंडळामध्ये कर्मचारी प्रतिनिधी कर्मचारी वर्गातून निवडून देणेची व्यवस्था असावी. कामकाज करत असताना संचालक मंडळ व कर्मचारी यांच्यामध्ये त्यामुळे समन्वय निर्माण होईल. कर्मचारी वर्गावर अन्याय झालेस अथवा संकटकालीन परिस्थिती निर्माण झाल्यास त्यांना आपली बाजू मांडता येईल. तसेच कर्मचाऱ्यांचे हक्क अबाधित राहतील व ते प्रशासकीय कामकाज अधिक सक्षमपणे करतील.

९) बाजार समितीच्या कर्मचारी वर्गाची निवड करताना असलेल्या शैक्षणिक पात्रतेत वाढ करणे गरजेचे आहे. पूर्वीची शैक्षणिक पात्रता कालबाह्य झाली असून, कर्मचारी निवडीसाठी लिपीक पदासाठी पदवीधर व शिपाई, वॉचमन पदासाठी दहावी अशी पात्रता असावी.

बाजार समितीत प्रशासकीय कामकाज विभागनिहाय चाललेले असून बाजार समितीचे कर्मचारी सामुदायिक जबाबदारीने कामकाज करत आहेत.

राजकीय सुधारणा -

कृषि उत्पन्न बाजार समित्या या राजकीयदृष्टीने महत्वाच्या पायाभूत संस्था आहेत. या संस्थेवर ज्या नेत्याचे अथवा गटाचे वर्चस्व असते, त्यांना जिल्हा व राज्य पातळीवरील नेतृत्व करताना या राजकीय सत्तेचा फायदा होतो. सर्वच राजकीय पक्षांचा व राजकीय नेतेमंडळींचा बाजार समितीची निवडणूक व पदाधिकारी निवड या अनुषंगाने बाजार समितीच्या राजकारणाशी संबंध येतो. बाजार समितीतील राजकीय नेतृत्वाने बाजार समितीच्या विकासासाठी कार्य केले आहे. बाजार समितीत नेतृत्व करण्याची संधी मिळालेल्या अनेक कार्यकर्त्यांना पुढे जिल्हा, राज्य व देश पातळीवर नेतृत्व करण्याची संधी मिळाली आहे. बाजार समितीतील राजकीय सत्तास्पर्धेमुळे काही प्रमाणात समितीचे नुकसान होत असले तरी बाजार समितीत ग्रामीण नेतृत्वाला संधी मिळत असून राजकीय नेतृत्वाच्या योगदानामुळे बाजारपेठांचा विकास झाला आहे.

बाजार समितीतील निवडणुकांच्या निमित्ताने होणारी राजकीय स्पर्धा वगळता बाजार समितीच्या विकासासाठी जिल्ह्यातील नेतेमंडळी व बाजार समितीचे संचालक मंडळ बाजारपेठेच्या विकासासाठी व चांगल्या कामासाठी नेहमीच एकत्र येताना दिसतात. बाजार समितीच्या चांगल्या धोरणांना सर्वच विचारसरणीचे व पक्षांचे प्रतिनिधी पाठींबा देतात. बाजार समितीच्या सक्षमीकरणासाठी काही राजकीय सुधारणा आवश्यक आहेत.

१) बाजार समितीच्या पंचवार्षिक निवडणुका ठरलेल्यावेळी शासनामार्फत घेणे आवश्यक आहे. शासन पक्षातील लोक आपल्या सोयीनुरूप निवडणुका पुढे ढकलण्याचा प्रयत्न करतात. योग्य कारणाशिवाय शासनाने निवडणुकांची मुदत वाढवू नये.

२) बाजार समितीवर प्रतिनिधित्वासाठी शैक्षणिक पात्रता लागू करणे, शेतीमाल उत्पादित करणारे शेतकरी व या क्षेत्रातील तज्ञ व्यक्ती यांचा योग्य समावेश संचालक मंडळात झाला पाहिजे.

3) बाजार समितींच्या वार्षिक सभांना निर्णयाचे अधिकार देवून कार्यक्षेत्रातील शेतकऱ्यांचा बाजार समितीच्या कामकाजातील सहभाग वाढविला पाहिजे.

४) बाजारपेठांना अंतर्गत सोयीसुविधा पुरविणेकामी शासन व लोकप्रतिनिधीनी आवश्यक तो निधी बाजार समितीस दिला पाहिजे.

५) बाजारातील शेतकरी व सर्व संबंधित घटकांसाठी प्रशिक्षण व मार्गदर्शन शिबीरे आयोजित केली पाहिजेत.

बाजार समितीच्या विकासात राजकीय नेतृत्वाची भूमिका महत्वाची असून संचालक मंडळ नेहमीच जिल्हयातील लोकप्रतिनिधी व विविध सहकारी संस्थांचे पदाधिकारी यांचे मार्गदर्शन व सहकार्य घेतात. बाजार समितींचे कार्य शेतकरी हिताचे होणेकामी काही सुधारणा आवश्यक आहेत.

समारोप

बाजार समित्यांची आजपर्यंतची वाटचाल शेतकरी हितासाठी झाली असून कायदेशीर कामकाज पद्धतीमुळे सर्वसंबंधित घटकांना न्याय मिळाला आहे. शेतकऱ्यांना यापुढील काळामध्ये निर्यातक्षम पिकांचे उत्पादन वाढवावे लागणार आहे. निर्यात वाढीसाठी शेतकरी, बाजार समित्या व शासन यांनी एकत्रितपणे काम करण्याची गरज आहे. उत्पादनाचा दर्जा वाढवून साठवणूक व वाहतुकीची व्यवस्था विकसित करून संरचनात्मक बाबींवर अधिक खर्च करण्याची आवश्यकता आहे. परदेशी ग्राहक हा पर्यावरण व आरोग्यासंबंधी अधिक जागृत असल्यामुळे आरोग्यास अपायकारक विरहीत शेतीमाल उत्पादन कसे करता येईल यावर संशोधन करून अंमलबजावणी करण्याची गरज आहे. शेतकऱ्यांपर्यंत तंत्रज्ञान पोहोचविणे व निर्यातवाढीसाठी कृषि उत्पन्न बाजार समिती, सहकारी खरेदी विक्री संस्था यांनी शासनाच्या सहकार्याने योग्य ती कार्याची आखणी केली पाहिजे. बाजार समितीमुळे शेतकऱ्यांना प्रगतीसाठी मदत झाली असून इतर सर्वसंबंधित घटकांना रोजगार उपलब्ध झाला आहे. कृषी क्षेत्राच्या विकासात बाजार समितीनी मोलाचे कार्य केले आहे. बाजारपेठांचा विकास होत राहिल्यास येथील शेतीक्षेत्राला व पर्यायाने शेतकऱ्यांना विकासाची संधी मिळणार आहे. बाजार समितीने व बाजारपेठेतील सर्वसंबंधित घटकांनी आपल्या राजकीय, प्रशासकीय व एकंदरीत कामकाज पद्धतीत भविष्यात खाजगी बाजारपेठांशी स्पर्धा करण्यासाठी योग्य ते बदल केले पाहिजेत. बाजार समितींनी कामकाजात सुधारणा स्विकारल्यास त्याचा उपयोग त्यांना विकासासाठी व पुढील वाटचालीसाठी होणार आहे.

संदर्भ :

१. प्रा. किल्लोळ जगदीश, पृष्ठाधार साहित्य, धनंजयराव गाडगीळ सहकारी संस्था, नागपूर, मार्च 2002.

२. मा. सरव्यवस्थापक, माहिती पुस्तिका, महाराष्ट्र राज्य कृषि पणन मंडळ, पुणे-३७.

३. व. श. जोशी, महाराष्ट्र कृषि उत्पन्न खरेदी विक्री (नियमन) अधिनियम, १९६३ व नियम, १९६७, न्यायदिप प्रकाशन पुणे, 2003.

४. सांगली जिल्हा कृषी पणन आराखडा.

५. रौप्य महोत्सव गौरव ग्रंथ, कोल्हापूर शेती उत्पन्न बाजार समिती, कोल्हापूर, १९७०.

६. जिल्हा उपनिबंधक, कोल्हापूर. कोल्हापूर जिल्हा कृषी पणन आराखडा.